

<https://doi.org/10.36818/2071-4653-2023-3-1>

УДК 332.14

JEL M13, M21, O18, R13

М. І. Мельник

доктор економічних наук, професор, завідувач відділу просторового розвитку ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», м. Львів
e-mail: mar.melnyk@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8869-8666>

Т. В. Мединська

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, економічної безпеки, банківської справи та страхового бізнесу Львівського торговельно-економічного університету, старший науковий співробітник відділу просторового розвитку ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», м. Львів
e-mail: tetyanamed16@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7998-4107>

І. В. Лещух

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу просторового розвитку ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», м. Львів
e-mail: ira_leschukh@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3860-0728>

ПРОСТОРОВО-СЕКТОРАЛЬНІ ДИСПРОПОРЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: ВПЛИВ РЕЛОКАЦІЇ БІЗНЕСУ

Показано, що релокація бізнесу в умовах війни зумовила процеси деіндустріалізації східних і посилення індустріалізації західних регіонів. Вона також супроводжувалася зміною просторової структури економіки, характеризувалася міграцією капіталу із сходу на захід країни. Через різницю в організаційно-поведінкових моделях ведення бізнесу переміщення підприємств у віддалені від бойових дій регіони супроводжувалося виникненням напруги між релокованими та місцевими компаніями, що спричинило низький рівень інтеграції релокованого бізнесу в місцеву економіку. Виявлено, що зміна просторової структури економіки пов'язана й зі зниженням ділової активності аграрних підприємств, чий бізнес прив'язаний до конкретної території. Часова та просторова невизначеність бойових дій і релокація бізнесу зумовили переорієнтацію транспортно-логістичних маршрутів суб'єктів бізнесу. Встановлено, що більшою мірою постраждали області південної України, де в перші місяці війни стало неможливим здійснення морських перевезень. Швидшу адаптацію та постшокове відновлення стійкості підприємницького середовища продемонстрували регіони Західної України та Полтавська область. Чинниками, які перешкоджали відновленню стійкості підприємницького сектору в Центрі та на Сході, були географічне розташування, логістичні та енергетичні виклики.

Ключові слова: диспропорційність економічного розвитку, релокація бізнесу, розвиток підприємництва, регіональна економіка, війна росії проти України, післявоєнне відновлення України.

Melnyk M. I., Medynska T. V., Leshchukh I. V. SPATIAL AND SECTORAL IMBALANCES IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINIAN REGIONS: THE IMPACT OF BUSINESS RELOCATION

The relocation of businesses (production facilities) from regions where active hostilities were taking place and from frontline areas to relatively safer regions, which was actively carried out starting in late March 2022, helped revive economic activity in the face of the war shock. The article shows that the relocation of business in the context of a full-scale war has led to the deindustrialization of the eastern regions and the strengthening of the industrialization of the western regions. The article reveals that the relocation of business, which was accompanied by a change in the spatial structure of the economy, was also characterized by the migration of economic, financial, investment, and innovation capital from the east to the west of the country. On the other hand, the relocation of a large number of enterprises to regions far from the combat zone was accompanied by tensions between relocated and local companies due to the difference in organizational and behavioral models of doing business. As a result, there was a low level of integration of relocated businesses into the local economy and little cooperation with local governments. The authors identify the main problems most often encountered by enterprises during relocation (first of all, the mismatch of engineering, transport infrastructure and industrial sites in the host regions with the needs of large industrial enterprises; the need to train specialists with appropriate qualifications at the relocation sites; high cost and legal and technical complexity of relocation procedures; loss of resources, goods, and fixed assets during relocation; restrictions on mobility for certain types of business due to their territorial "tying" (primarily agribusiness and large manufacturing and logistics companies)). The article identifies that the change in the spatial structure of the economy is also associated with a decrease in the business activity of agricultural enterprises whose business is tied to a specific territory. The authors emphasize that the temporal and spatial uncertainty of the hostilities, as well as the relocation of business, have led to

the processes of reorientation of transport and logistics routes of business entities. This includes the destruction of critical and production infrastructure; logistical problems due to the limited capacity of Ukrzaliznytsya and the closure of Black Sea ports (primarily for industrial enterprises); increased production and export losses due to military disruption of normal supply chains; and a lack of orders and demand for goods (works and services). The article reveals that in the context of the reorientation of transport and logistics routes of business entities, the regions of southern Ukraine suffered the most, where sea transportation became impossible in the first months of the war. In general, the regions of Western Ukraine and Poltavska oblast demonstrated faster adaptation and post-shock recovery of the business environment. The main factors that impeded the resilience of the business sector in the Central and Eastern regions included geographic location (proximity to the front line), as well as logistical and energy challenges.

Keywords: *disproportionality of economic development, business relocation, entrepreneurship development, regional economy, Russia's war against Ukraine, post-war reconstruction of Ukraine.*

Постановка проблеми. Бізнес є невід'ємною складовою ринкової економіки та відіграє важливу роль у забезпеченні конкурентного середовища, гнучкості національної та регіональних економік, зайнятості та доходів населення. Утім, в умовах повномасштабної війни росії проти України, яка розпочалася наприкінці лютого 2022 р., вітчизняний бізнес зазнав безпрецедентних втрат: розірвання звичних ланцюгів поставок і збуту готових товарів (продукції), дефіцит та / або здорожчання сировини й матеріалів, утруднення доступу до європейських ринків товарів і послуг, переривання робочих процесів унаслідок перманентних російських обстрілів, скорочення кількості продуктивних годин, зростання витрат через використання генераторів в умовах блекаутів кінця 2022 р. – початку 2023 р., девальвація національної валюти та ін. Попри складність функціонування в перші місяці війни, вітчизняний бізнес все ж зумів до літа 2022 р. відновитися та адаптуватися до роботи в нових умовах, чому, зокрема, сприяли процеси релокації виробництва із зони активних бойових дій у відносно безпечніші регіони. Понад рік активної релокації бізнесу, безумовно, результувався певними просторово-секторальними диспропорціями економічного розвитку регіонів України. Це актуалізує потребу в оцінюванні ролі та впливу релокації бізнесу в зазначених процесах.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми розвитку бізнесу в економіці регіонів України є предметом досліджень низки вітчизняних науковців (Т. Данько [1], Т. Коритько [2], І. Носач [3], С. Скрипник [4], Н. Фролова [5] та ін.). Утім, сьогодні актуалізувалися дослідження стану та особливостей розвитку бізнесу в нових умовах – умовах шоку повномасштабної війни російської федерації проти України.

Метою статті є дослідження впливу релокації бізнесу на просторово-секторальні диспропорції економічного розвитку регіонів України.

Основні результати дослідження. Наприкінці лютого – у березні 2022 р. значна частина українського бізнесу змушена була вдатися до припинення або призупинення діяльності. Але вже з квітня 2022 р. спостерігалось деяке поживлення ділової активності підприємств, чому сприяли також активні процеси релокації бізнесу (виробничих потужностей) з регіонів, де велися активні бойові дії, та з прифронтових областей до відносно безпечніших регіонів.

Процеси деіндустріалізації східних регіонів і посилення індустріалізації західних регіонів, що зумовлено релокацією великої кількості промислових підприємств, супроводжувалися новими викликами та трендами просторового розвитку. Зокрема, у перший

місяць війни в Україні було зруйновано понад 40 промислових підприємств, законсервовано одну атомну електростанцію. До середини квітня 2022 р. активні бойові дії тривали на території дев'яти областей України та у м. Києві, загальна частка яких в обсягах реалізації промислової продукції у 2021 р. становила 44,5%. Під загрозою опинився промисловий потенціал лідерів індустріального розвитку – Дніпропетровської та Запорізької областей, які зазнали значних руйнувань інфраструктури внаслідок ракетних ударів. Частки цих областей у структурі реалізації промислової продукції у 2021 р. становили 18,7% і 8,4% відповідно. Значна кількість підприємств, на які припадає близько третини промислового потенціалу, скоротили свою діяльність через втрату чи ускладнення доступу до сировинних ресурсів і ринків збуту, а також вимушену міграцію промислово-виробничого персоналу. Зазнали повного руйнування або пошкоджень, які не підлягають ремонту, такі промислові гіганти, як металургійний комбінат «Азовсталь», Кременчуцький НПЗ, ДП НВКГ «Зоря» – «Машпроект» та ін. [6].

Зміна просторової структури економіки пов'язана також зі зниженням ділової активності аграрних підприємств, чий бізнес прив'язаний до конкретної території. З огляду на зменшення приблизно на чверть зібраних площ унаслідок окупації та мінування окремих територій, забруднення сільськогосподарських земель через хімічні та вибухові ураження, наявність проблем із зберіганням урожаю внаслідок руйнування складської інфраструктури, а також на тлі рекордних урожаїв 2021 р. урожай зернових у 2022 р. скоротився на 40%. Суттєвого зниження обсягів збору урожаю зернових зазнали прифронтові Дніпропетровська та Одеська області (на жовтень 2022 р. було зібрано удвічі менше зернових культур порівняно з аналогічним періодом 2021 р.). А підриг дамби Каховської ГЕС матиме катастрофічні наслідки як для довкілля, так і для економіки. Знищена економіка майже всієї Херсонської області, 70% якої так чи інакше була пов'язана зі зрошувальним сільським господарством. Без достатнього рівня води в Каховському водосховищі вести земельне господарство також у Запорізькій та Дніпропетровській областях, не кажучи вже про український Крим, буде вкрай проблематично. Загалом це призведе до страшних екологічних, економічних і техногенних наслідків.

Релокація і галузева трансформація стали важливими драйверами збереження підприємницького потенціалу регіонів України в умовах війни через адаптацію бізнесу до роботи в нових умовах (зміна ланцюгів поставок, оновлення клієнтської бази

тощо, зміна вектора експортно-імпортних операцій у бік ЄС). Наприклад, галузева трансформація та переорієнтація на воєнні потреби підтримала стійкість розвитку в харчовій, фармацевтичній, легкій промисловості та машинобудуванні, а заміщення імпорту добрив з росії та білорусі – вітчизняну хімічну промисловість. Найбільш стійкими виявились підприємства харчової та легкої промисловості. Виробників продовольчих товарів підтримувало внутрішнє споживання і подальший експорт. Водночас легка промисловість змогла швидко адаптуватись до виконання військових замовлень.

За рік війни за урядовою програмою релокації в більш безпечні регіони країни було переміщено 800 підприємств, 623 з яких вже відновили роботу на новому місці. Серед релокованих підприємств переважали металообробні та машинобудівні підприємства, медичні та фармацевтичні компанії, підприємства легкої промисловості та ІТ-галузі. Релокований бізнес також представляють підприємства оптової торгівлі, які переміщують у Західний регіон України свої логістичні центри, зокрема склади з готовою продукцією, а також ІТ-компанії. Останні вже створили потужні кластери у м. Львові та на Закарпатті. Лідером за кількістю релокованих підприємств є Львівська обл. – переміщено майже чверть таких підприємств (24%), де працює понад 3 тис. осіб. Також підприємства релокувались до Закарпатської (14,5%), Чернівецької (9,8%), Івано-Франківської (8,3%), Хмельницької (7,3%) і Тернопільської (6,3%) областей. На березень 2023 р. 44 підприємства повернулися на попередній місяць роботи з огляду на покращення там безпекової ситуації, зокрема в Харківську, Чернігівську та Сумську області [7]. Релокація в просторовому аспекті дає змогу регіонам-реципієнтам посилити власний ендогенний потенціал на основі активізації виробничої діяльності в менш промислово розвинутих західних регіонах, зберегти й локалізувати всередині країни виробничий і трудовий потенціал.

Проблеми, з якими найчастіше зустрічались підприємства під час релокації, полягали в невідповідності інженерної, транспортної інфраструктури та промислових майданчиків у регіонах-реципієнтах потребам великих промислових підприємств, а також необхідності підготовки фахівців відповідної кваліфікації на місцях релокації. Релокація підприємств в умовах війни відбувалася також під впливом загроз: порушення внутрішніх і міжрегіональних економічних зв'язків; блокування та порушення логістики постачання та / чи збуту; втрати трудового потенціалу через продовження відпливу людей з країни; відсутності достатньої кількості облаштованих майданчиків для розміщення підприємств; ускладненого одночасного переміщення та розселення значної кількості працівників разом із забезпеченням їх базовими соціальними послугами; відсутності або проблемного підключення до необхідних інженерних мереж для забезпечення функціонування підприємств; ускладненої логістики та довготривалого перевезення промислового обладнання в місця релокації; нестачі кваліфікованих спеціалістів для проведення монтажу / демонтажу складного промислового обладнання (зокрема іноземного виробництва). Водночас на бізнес лягав тягар дорогавартісних юридично й технічно складних процедур релокації; втрат ресурсів, товарів, основних фондів і витрат під час переміщення. Були також

обмеження мобільності для окремих видів бізнесу через їх територіальну «прив'язку» (передусім агробізнес, великі виробничі та логістичні підприємства).

Проблема невідповідності інженерної, транспортної інфраструктури та промислових майданчиків у регіонах-реципієнтах потребам великих промислових підприємств ускладнювала процеси ефективної релокації. Це супроводжувалося складними регуляторними процедурами процесу підключення до інженерних мереж на територіях індустріальних парків, які потребують швидкого інженерно-технічного та інфраструктурного облаштування, а також відсутністю механізму приєднання релокованих підприємств до правового режиму наявних індустріальних парків / виробничих кластерів, які знаходяться на території більш безпечних регіонів, ураховуючи їхній природно-ресурсний та економічний потенціал (у Західному регіоні: Закарпатська обл. – туристично-рекреаційний та машинобудівний потенціал; Івано-Франківська обл. – туристичний та енергетичний потенціал; Чернівецька обл. – туристичний та освітній потенціал; Львівська обл. – науково-освітній, будівельний, енергетичний, приладобудівний, військово-промисловий потенціал та потенціал легкої промисловості; Тернопільська і Рівненська обл. – аграрно-індустріальний потенціал; Волинська обл. – машинобудівний, туристично-рекреаційний та агровиробничий потенціал).

Натомість серед релокованих підприємств поширеною була практика, коли здійснювалося переміщення фактичного виробництва, але перереєстрація підприємств у місцях релокації не відбувалася, тому тамтешні місцеві бюджети недоотримали значні суми податків і зборів.

Загрозливою тенденцією для збалансованого просторового розвитку України є зростання частки підприємств, що релокуються за кордон (за оцінками аналітиків Advanter [8], на 07.05.2022 р. приблизно 4,4% підприємств здійснюють релокацію повністю або переважно за кордон).

Релокація бізнесу, яка супроводжувалася зміною просторової структури економіки, характеризувалась також міграцією економічного, фінансового, інвестиційного, інноваційного капіталу в напрямку із сходу на захід країни. В умовах війни 2022 р. відбулося скорочення витрат бізнесу на інноваційну діяльність (упровадження технологічно нових та / або технологічно удосконалених продуктів, виробничих процесів), а найбільші темпи спаду були характерні для прифронтових Дніпропетровської та Сумської областей і також для Житомирської області. Натомість у віддалених від лінії фронту Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій областях у 2022 р. підприємства частіше збільшували витрати на інновації, ніж скорочували їх [9].

З другого боку, переміщення великої кількості підприємств у регіони, віддалені від зони бойових дій, супроводжувалися виникненням напруги між релокованими та місцевими компаніями з огляду на різницю в організаційно-поведінкових моделях ведення бізнесу. Унаслідок цього мав місце низький рівень інтеграції релокованого бізнесу в місцеву економіку, спостерігалася незначна його співпраця з ОМС. За даними опитування [10], лише кожна третя територіальна громада була поінформована щодо релокації нового бізнесу на її територію.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНИ

У регіональному розрізі швидшу адаптацію та постшокове відновлення стійкості підприємницького середовища продемонстрували регіони Західної України, а також Полтавська область, які на початок 2023 р. вже працювали на повну або майже на повну потужність. Водночас складною залишалася ситуація в прифронтових Запорізькій і Харківській областях, де лише 10% підприємств працювали на високому рівні завантаження потужностей. Низький рівень завантаження бізнесу спостерігався в м. Києві (24%), а також Сумській (32%), Черкаській (33%) та Кіровоградській (33%) областях [11]. Основними чинниками, які перешкоджали відновленню стійкості підприємницького сектору в зазначених регіонах, були географічне розташування (близькість до лінії фронту), а також логістичні та енергетичні виклики.

Найбільші за доходами 1000 українських компаній (забезпечують понад половину загального обсягу доходів усіх підприємств країни) у 2022 р. згенерували майже 6 трлн грн (у 2020 р. – майже 5 трлн грн). Найбільше з них зареєстровано в Києві, а

компанії Волині заробили 154,7 млрд грн – більш ніж найбільші підприємства Донеччини та Харківщини разом. Близько 51,5% загального обсягу доходів компаній із списку 1000 з найбільшими доходами сконцентровано в компаніях з Києва. Окрім столиці із 405 компаніями, ще 26% доходів генерують 259 великих підприємств, які юридично знаходяться в промислових центрах Дніпропетровської, Київської, Львівської та Одеської областей. Унаслідок російської агресії частка в загальних доходах традиційних лідерів минулорічних рейтингів (Харківської та Донецької областей) суттєво знизилась – до 11-12 місця (1,6% і 1,3% сукупних доходів відповідно) [12].

Географічна структура розміщення великого бізнесу зазнала тектонічних зрушень під час 2022 р. Прив'язка великих компаній до потужних індустріально-фінансових центрів зберігається лише на територіях, віддалених від прифронтової зони, тоді як Харківщина, Донеччина, Луганщина та Херсонщина зазнали великих втрат бізнес-активності через війну (рис. 1).

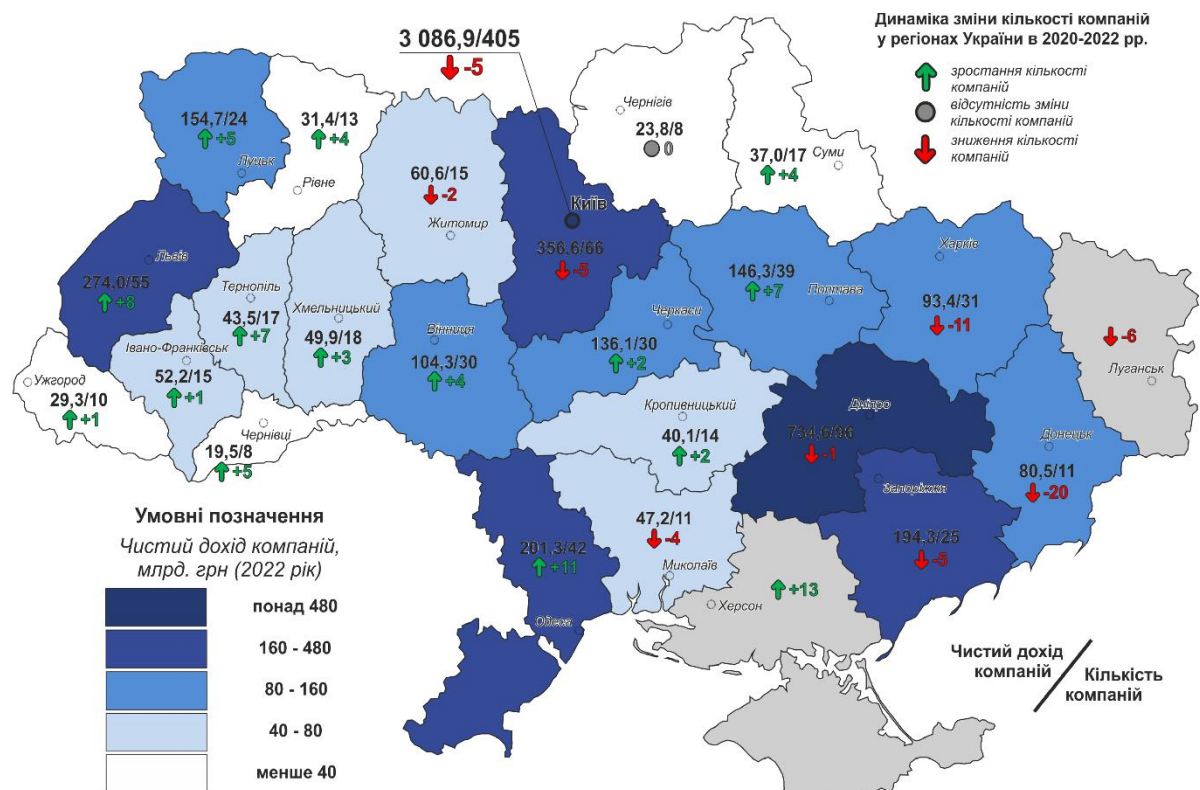

Рис. 1. Динаміка діяльності українських компаній з найбільшим доходом у 2020-2022 рр.

Джерело: побудовано авторками за даними [12-13].

Попри катастрофічний вплив війни на великий бізнес Півдня і Сходу, позиції провідних компаній з Дніпра, Запоріжжя та Одеси на бізнес-мапі країни лишаються досить стійкими, наскільки це можливо за нинішніх обставин.

Однак серед новостворених підприємств, які швидко почали генерувати мільярдні доходи, є багато перереєстрованих фірм. Їхні акціонери схильні реєструвати такі компанії в межах структуризації бізнесу фінансово-промислових груп і реорганізації державних підприємств з ознаками природних монополій. Порівнюючи компанії зі списку 1000 компаній з найбільшими доходами минулого та

2020 р., спостерігаємо оновлення складу першої тисячі на 27%; 271 компанія покинула першу тисячу великого бізнесу переважно через падіння доходів, частково через банкрутства та руйнування.

У секторальному зрізі (табл. 1) найбільших втрат в умовах війни за показником чистого доходу зазнали компанії в секторі металургії (-245,2 млрд грн), будівництва (-41,9 млрд грн), нерудної промисловості (-36 млрд грн), транспорту і логістики (-32,6 млрд грн), роздрібною торгівлі (-22,7 млрд грн), водночас фіксуємо відповідне зниження їхньої питомої ваги в загальних доходах 1000 українських компаній з найбільшими доходами.

Таблиця 1

Динаміка діяльності українських компаній з найбільшим доходом за секторами економіки у 2020-2022 рр.

Сектор	Кількість компаній, од. (2022 р)	Чистий дохід, млрд грн		Зміна, +/-	Частка в доходах, %		Зміна, +/-
		2020 р.	2022 р.		2020 р.	2022 р.	
Нафтогазовий сектор	146	796,6	1259,2	462,6	15,9	21	5,1
Електроенергетика	105	604,4	1040	435,6	12,1	17,3	5,2
Роздрібна торгівля	53	522,3	499,6	-22,7	10,4	8,3	-2,1
Сільське господарство	102	380,4	486,1	105,7	7,6	8,1	0,5
Харчова промисловість	129	432,1	462	29,9	8,6	7,7	-0,9
Металургія	51	662,8	417,6	-245,2	13,3	7	-6,3
Транспорт і логістика	35	286,7	254,1	-32,6	5,7	4,2	-1,5
Оптова торгівля	59	154,8	247,2	92,4	3,1	4,1	1
Тютюнове виробництво	14	168,9	184,4	15,5	3,4	3,1	-0,3
Фармацевтика	32	177,9	170,3	-7,6	3,6	2,8	-0,8
Хімічна промисловість	53	138	163,6	25,6	2,8	2,7	-0,1
Торгівля автотранспортом	47	160,1	141,1	-19	3,2	2,4	-0,8
Вугільна промисловість	8	28,1	105,4	77,3	0,6	1,8	1,2
Машинобудування	33	71,2	98,9	27,7	1,4	1,6	0,2
Інформаційні технології	23	26,5	79,2	52,7	0,5	1,3	0,8
Телекомунікації	10	62,9	74,4	11,5	1,3	1,2	-0,1
Коксохімічна промисловість	4	29,7	69,3	39,6	0,6	1,2	0,6
Будівництво	24	100,6	58,7	-41,9	2	1	-1
Деревообробка	13	30,1	36,2	6,1	0,6	0,6	0
Фінанси	10	20,3	32,9	12,6	0,4	0,5	0,1
Нерудна промисловість	14	68,7	32,7	-36	1,4	0,5	-0,9
Наукові дослідження	7	17,2	25,1	7,9	0,3	0,4	0,1
Готельно-ресторанний бізнес	5	7,9	17,7	9,8	0,2	0,3	0,1
Охорона здоров'я	6	4,4	11,1	6,7	0,1	0,2	0,1
Водопостачання та утилізація	5	9,7	9,8	0,1	0,2	0,2	0
Легка промисловість	5	1,4	8,1	6,7	0	0,1	0,1
Меблева промисловість	2	5	5,5	0,5	0,1	0,1	0
Архітектура та інжиніринг	3	3,7	5	1,3	0,1	0,1	0
Медіа та кіно	1	5,2	2	-3,2	0,1	0	-0,1
Реклама і маркетинг	1	11,8	1,4	-10,4	0,2	0	-0,2

Джерело: складено авторками за даними [14-15].

На тлі адаптації бізнесу до роботи в умовах воєнного часу очікування суб'єктів господарювання щодо ділової активності на найближчий рік залишаються стримано оптимістичними. За різними оцінками, здійсненими упродовж I півріччя 2023 р., частка бізнесу, який планує розширювати діяльність у наступні два роки, коливалася в межах 28-30%, а частка тих, хто планує звужити діяльність, знаходилася на рівні 5-7%. Водночас понад 55% суб'єктів господарювання на початок II півріччя 2023 р. не можуть передбачити результативність виробництва в найближчій перспективі.

Повномасштабна війна росії проти України не лише суттєво змінила просторову структуру вітчизняної економіки, але й зумовила процеси переорієнтації транспортно-логістичних маршрутів суб'єктів бізнесу. Із цим пов'язані процеси руйнування критичної та виробничої інфраструктури; проблеми з логістикою через обмежені можливості «Укрзалізниці» і закриття портів Чорного моря (насамперед для промислових підприємств); зростання виробничих і експортних втрат в умовах порушення воєнними діями звичних ланцюгів поставок; нестачі замовлень та попиту на товари (роботи та послуги).

Більшою мірою постраждали області південної України, де в перші місяці війни стало неможливим здійснення морських перевезень унаслідок [16]:

- окупації низки морських портів, які були флагманами експорту зернових; мінування прибережної смуги;

- безпосередньої близькості воєнних дій;
- загрози піратства з боку кораблів чорноморського флоту російської федерації та, відповідно, неможливості забезпечити належного рівня безпеки судноплавства та дотримання міжнародних зобов'язань.

На червень 2023 р. порти мм. Маріуполя, Бердянська та Скадовська окуповані та сьогодні виконують роль російських військових баз; порт м. Херсона деокуповано, утім він знаходиться в безпосередній близькості до лінії фронту та не функціонує; порти м. Миколаїв, «Ольвія», «Південний», мм. Одеса та Чорноморськ (до серпня 2022 р. частково здійснювали обробку наявного біля причалів флоту, а також відвантаження залізницею та автотранспортом) працюють з мінімальною потужністю та використовуються лише для експорту українського продовольства в межах «Ініціативи з безпечного транспортування агропродукції через Чорне море» (так званої зернової угоди).

У перші місяці війни морський транспорт не використовувався для перевалки зернових. Тому експорт зернових зазнав рекордного зниження – лише 0,3 млн тон у березні 2022 р. проти 6,1 млн тон у січні 2022 р. Починаючи з липня 2022 р. відбулася переорієнтація з перевалки вантажів морським транспортом на річкові (активізувалися перевезення в портах на річці Дунай – Рені, Ізмаїл та «Усть-Дунайськ») та залізничні перевезення, які на II кв. 2023 р. продовжують демонструвати збільшення обсягів перевалки, попри незначну, проте все ж

активізацію (починаючи із серпня 2022 р.) морських перевезень.

Через вимкнення електропостачання в листопаді 2022 р. тимчасово призупинили роботу 82% суб'єкти господарювання, а у грудні 2022 р. – 89%. Ситуація вдалося налагодити аж у березні 2023 р. [11]. Найвищі середні часові втрати бізнесу внаслідок вимкнення електропостачання зафіксовано в Харківській області, м. Києві та Київській області, Рівненській, Вінницькій та Сумській областях.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу проаналізувати вплив релокації бізнесу на просторово-секторальні диспропорції економічного розвитку регіонів України. Під час дослідження було встановлено, що релокація бізнесу в умовах повномасштабної війни зумовила процеси деіндустріалізації східних регіонів і посилення індустріалізації західних регіонів. З другого боку, релокація характеризувалась міграцією економічного, фінансового, інвестиційного, інноваційного капіталу в напрямку із сходу на захід країни. Оскільки переміщення великої кількості підприємств у регіони, віддалені від зони бойових дій, супроводжувалося виникненням напруги між релокованими та місцевими компаніями з огляду на різницю в організаційно-поведінкових моделях ведення бізнесу, місцева влада в регіонах релокації мала б вжити відповідних заходів щодо інтеграції релокованого бізнесу в місцеву економіку. Утім, результати проведеного дослідження демонструють незначну співпрацю релокованих компаній з ОМС. Перспективами подальших досліджень у контексті окресленої тематики є оцінювання впливу релокації бізнесу в Західну Україну на економічну активність у регіоні.

Список використаних джерел

1. Даныко Т. В. Еволюція наукових засад міжнародного бізнесу. *Проблеми економіки*. 2019. № 3(41). С. 109-115. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-3-109-115>
2. Коритько Т. Ю., Осадча Н. В., Толмачова Г. Ф. Проблеми розвитку малого та середнього бізнесу. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 2(60). С. 4-9. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2\(60\)-4-9](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2(60)-4-9)
3. Носач І. В., Водолазська Н. В. Аналіз сучасних проблем і перспектив розвитку підприємств в Україні. *Бізнес Інформ*. 2021. № 10. С. 247-252. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-10-247-252>
4. Скрипник С. В., Боярова О. А., Дем'янишина О. А. Очікування бізнесу від нової системи оподаткування. *Економіка та держава*. 2022. № 1. С. 13-18. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.1.13>
5. Фролова Н. Сучасний стан і перспективи розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в умовах коронакризи. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 19. С. 16-21. DOI: [10.32702/2306-6814.2021.19.16](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.19.16)
6. Мельник М., Лещух І. Вплив збройної агресії Росії на ендегенний потенціал регіонів України. *Економіка України*. 2022. № 9. С. 21-44. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.09.021>

7. За рік війни в більш безпечні регіони релоковано 800 підприємств, – Тетяна Бережна. *Міністерство економіки України*: сайт. 02.03.2023. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&iid=a700c206-722a-4752-b5bb-78a1063ae9db&title=ZaRikViiniVBilsh>

8. Український бізнес в умовах війни: аналітика стану за п'ять місяців. *Дія. Бізнес*: сайт. 2023. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/ukrainskij-biznes-v-umovah-vijni-analitika-stanu-za-pat-misaciv>

9. Ангел С. Інновації під час війни не на часі? Київ: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2023. URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/TDF/NRES_Innovations_Anhel_22.05.2023.pdf

10. Дослідження стану та потреб МСБ в Україні за оцінкою територіальних громад та ОВА. *Дія. Бізнес*: сайт. 05.05.2023. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/doslidzenna-stanu-ta-potreb-msb-v-ukraini-za-ocinkou-teritorialnih-gromad-ta-ova>

11. Кузяків О., Ангел С., Гулік А., Федець І. *Нове щомісячне опитування підприємств. Український бізнес під час війни*. Випуск 12. (04.2023). Київ. 52 с. URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/TDF/2023_NR_ES_April_FINAL_UA.pdf

12. ТОП-1000 українських компаній, які отримали найбільший дохід у 2022 році. *DIA*: сайт. 11.05.2023. URL: <https://dia.dp.gov.ua/top-1000-ukra%D1%97nskix-kompanij-yaki-otrimali-najbilshij-doxid-u-2022-roci>

13. 1000 українських компаній, які отримали найбільший дохід у 2020 році (список). *Главком*: сайт. 18.08.2021. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/1000-ukrajinskih-kompanij-yaki-otrimali-naybilshiy-dohid-u-2020-roci-spisok-publikujetsya-vpershe-776890.html>

14. Корнилюк Р. Найбільші компанії України 2020 – ТОП 1000 за рівнем доходів. *YouControl*: сайт. 17.08.2021. URL: <https://youcontrol.com.ua/data-research/top-1000-naybilshykh-kompanij-ukrayiny-zadokhodamy-u-2020-rotsi>

15. Корнилюк Р. Тисяча українських компаній, які отримали найбільший дохід у 2022. *YouControl*: сайт. 10.05.2023. URL: <https://youcontrol.com.ua/data-research/naybilshy-dokhid-u-2022>

16. Мельник М. І., Лещух І. В. *Розвиток інфраструктури мультимодальних перевезень в Україні у контексті зміни транспортно-логістичних маршрутів в умовах війни*: наукова доповідь / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2023. 51 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20230032.pdf>

References

17. Danko, T. V. (2019). Evolyutsiya naukovykh zasad mizhnarodnoho biznesu [Scientific Foundations Evolution of International Business]. *Problemy ekonomiky – The problems of economy*, 3(41), 109-115. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-3-109-115> [in Ukrainian].
18. Korytko, T. Yu., Osadcha, N. V., & Tolmachova, H. F. (2020). Problemy rozvytku maloho ta

- seredn'oho biznesu [Problems of small and medium business development]. *Ekonomichnyy visnyk Donbasu – Economic Herald of Donbass*, 2 (60), 4-9. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2\(60\)-4-9](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2(60)-4-9) [in Ukrainian].
19. Nosach, I. V., & Vodolazska, N. V. (2021). Analiz suchasnykh problem i perspektyv rozvytku pidpryemstv v Ukraini [Analyzing the Current Problems and Prospects for Enterprise Development in Ukraine]. *Biznes Inform – Business Inform*, 10, 247-252. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-10-247-252> [in Ukrainian].
20. Skrypnyk, S. V., Boyarova, O. A., & Demyanyshyna, O. A. (2022). Ochikuvannya biznesu vid novoyi systemy opodatkovannya [Expectations of business from the new taxation system]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, 1, 13-18. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.1.13> [in Ukrainian].
21. Frolova, N. (2021). Suchasnyy stan i perspektyvy rozvytku maloho ta seredn'oho biznesu v Ukraini v umovakh koronakryzy [Current state and prospects for the development of small and medium-sized businesses in Ukraine in the conditions of the corona crisis]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 19, 16-21. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.19.16> [in Ukrainian].
22. Melnyk, M., & Leshchukh, I. (2022). Vplyv zbroynoyi ahresiyi Rosiyi na endohennyi potentsial rehioniv Ukrainy [Influence of Russian Federation's armed aggression on the endogenous potential of the regions of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 9, 21-44. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.09.021> [in Ukrainian].
23. Za rik viyny v bil'sh bezpechni rehiony relokovano 800 pidpryemstv, – Tetyana Berezhna [During the year of the war, 800 enterprises were relocated to safer regions – Tetyana Berezhna] (2023, Mar 2). *Ministry of Economy of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a700c206-722a-4752-b5bb-78a1063ae9db&title=ZaRikViiniVBilsh> [in Ukrainian].
24. Ukrayins'kyy biznes v umovakh viyny: analityka stanu za p'yat' misyatsiv [Ukrainian business in the conditions of war: analysis of the situation for five months] (2023). *Diia. Business*: Website. Retrieved from <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/ukrainskij-biznes-v-umovah-vijni-analitika-stanu-za-pat-misaciv> [in Ukrainian].
25. Anhel, Ye. (2023). *Innovatsiyi pid chas viyny ne na chasi? [Innovations during the war not on time?]*. Kyiv: Institute of Economic Research and Political Consultations. Retrieved from http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/TDF/NRES_Innovations_Anhel_22.05.2023.pdf [in Ukrainian].
26. Doslidzhennya stanu ta potreb MSB v Ukraini za otsinkoyu terytorial'nykh hromad ta OVA [Study of the state and needs of SMEs in Ukraine according to the assessment of territorial communities and RMA] (2023, May 5). *Diia. Business*: Website. Retrieved from <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/doslidzenna-stanu-ta-potreb-msb-v-ukraini-za-ocinkou-teritorialnih-gromad-ta-ova> [in Ukrainian].
27. Kuzyakiv, O., Anhel, Ye., Hulik, A., & Fedets, I. (2023). *Nove shchomisyachne opytuvannya pidpryemstv. Ukrayins'kyy biznes pid chas viyny. Vypusk 12. (04.2023) [New monthly survey of enterprises. Ukrainian business during the war. Issue 12. (04.2023)]*. Kyiv. Retrieved from http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/TDF/2023_NR_ES_April_FINAL_UA.pdf [in Ukrainian].
28. TOP-1000 ukrayins'kykh kompaniy, yaki otrymaly naybil'shyy dokhid u 2022 rotsi [TOP-1000 Ukrainian companies with the highest revenue in 2022] (2023, May 11). *DIA*: Website. Retrieved from <https://dia.dp.gov.ua/top-1000-ukra%D1%97nskix-kompanij-yaki-otrimali-najbilshij-dokhid-u-2022-roci> [in Ukrainian].
29. 1000 ukrayins'kykh kompaniy, yaki otrymaly naybil'shyy dokhid u 2020 rotsi (spysok) [1,000 Ukrainian companies with the highest revenue in 2020 (list)] (2021, Aug 18). *Glavcom*: Website. Retrieved from <https://glavcom.ua/economics/finances/1000-ukrajinskih-kompaniy-yaki-otrimali-naybilshiy-dokhid-u-2020-roci-spisok-publikujetsya-vpershe-776890.html> [in Ukrainian].
30. Kornylyuk, R. (2021, Aug 17). Naybil'shi kompaniyi Ukrainy 2020 – TOP 1000 za rivnem dokhodiv [The largest companies of Ukraine 2020 – TOP 1000 by revenue level] *YouControl*: Website. Retrieved from <https://youcontrol.com.ua/data-research/top-1000-naybilshykh-kompaniy-ukrainy-za-dokhodamy-u-2020-rotsi> [in Ukrainian].
31. Kornylyuk, R. (2023, May 10). Tysyacha ukrayins'kykh kompaniy, yaki otrymaly naybil'shyy dokhid u 2022 [A thousand Ukrainian companies that received the largest income in 2022]. *YouControl*: Website. Retrieved from <https://youcontrol.com.ua/data-research/naybilshy-dokhid-u-2022> [in Ukrainian].
32. Melnyk, M. I., & Leshchukh, I. V. (2023). *Rozvytok infrastruktury mul'tymodal'nykh perevezhen' v Ukraini u konteksti zminy transportno-lohistrychnykh marshrutiv v umovakh viyny [Development of the infrastructure of multimodal transportation in Ukraine in the context of changes in transport and logistics routes in the conditions of war]*: Scientific report. Lviv: Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine. (Series «Problems of regional development»). Retrieved from <http://ird.gov.ua/irdp/p20230032.pdf> [in Ukrainian].

Надійшло 01.05.2023 р.